

A Heresiographical Treatise Written in the 10th/16th Century: Firqa-ye Nājiya Polemics on the Method of Determining the Saved Sect through the Claims of Nasīr al-Dīn al-Ṭūsī and Jalāl al-Dīn Dawānī

Halil Işılak^{1,a,*}

¹Pamukkale University, Faculty of Divinity Department of Theology and History of Islamic Sects, Denizli, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History:

Received: 27-01-2023

Accepted: 01-06-2023

Published: 15-06-2023

Pub Date Season: June

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright:

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

The heresiographical literature represents a well-established writing in the tradition of Islamic thought. Although this literature has been brought to light to a significant extent, it is still possible to encounter new and original texts. As a matter of fact, the treatise named *Firqa-ye Nājiya*, which we came across while examining the catalogs of manuscripts on another subject, is one of them. This study examines the sources of the classification of the sects and the main interlocutors in a treatise named *Firqa-ye Nājiya*, which was written in Persian by a Shiite scholar in 982/1574. In this treatise, which is in the Markaz-e Iḥyā'-e Mīrās-e Islāmī Library and has no other copy as far as we know, it has been tried to prove that the Twelver Shī'a is the saved sect (*firqa-yi nājiya*) through seventy-three sects classification. Although the text is centered on the Shiite understanding of history and creed, it presents an eclectic structure in terms of content. The author summarized seven doubts raised by the devil, the first events that caused the Muslim community (*umma*) to disagree, and the general information about the sects from *al-Milal wa-l-nihal*, the classifications of the sects from *Sharḥ al-Mawāqif*, but reconstructed the data in these texts according to the Shiite understanding. On the other hand, the main reason for writing this treatise is to respond to Jalāl al-Dīn Dawānī's claims rather than the classification of sects. Nasīr al-Dīn al-Ṭūsī determined a method for the identification of the saved sect as "differentiating from all sects in matters of theology". He claimed that the Twelver Shī'ism differed from the other sects in all matters of theology and was, therefore, the saved sect. Dawānī stated that Twelver Shī'ism differed from other sects only with the belief in imamate, which is not the subject of creed, and that it generally agrees with Mu'tazila in other creeds, thus claiming that Ṭūsī's claim is baseless. He also said that, when considered through the same method, Ash'arism is more worthy of being the saved sect, because this sect differs from all sects in matters related to the creeds. Dawānī's claims found different responses in different geographies according to their sectarian affiliations. Some of the Ottoman scholars reacted to the ignoring of Māturīdiyya and confining the saved sect to Ash'arism. The members of the Twelver Shī'ism, on the other hand, saw Dawānī's views as the main claim that needed to be refuted in proving that the saved sect was the Twelver Shī'ism. Shiite scholars tried to distinguish the Twelver Shī'ism from other sects, especially the Mu'tazila, in matters of creed, and to invalidate the famous assumption that their sect was in agreement with the Mu'tazila in creed. In order to justify this claim, some have argued that it is not the Twelver Shī'ism, but rather Ash'arism - which was positioned as the main interlocutor in Sunnism in this period - that holds similar views to the Mu'tazila.

One of the first texts in the Shiite tradition to respond to Dawānī's claims is the *Firqa-ye Nājiye*. In response to Dawānī, the author tried to prove that the Twelver Shī'ism was the saved sect through three different methods. Firstly, he stated that, contrary to Dawānī's claim, the imamate was one of the most important principles of religion and also claimed that the Twelver Shī'ism differed from other sects in matters of creed other than imamate. Secondly, he characterized the separation of Ash'arism from other sects as a separation that is contrary to the principles of religion and reason. Thirdly, he tried to exclude Shiite sects such as the Ghulāt, Ismā'īlīs, Kaysāniyya, and Zaydiyya, which differed from other sects by accepting imamate as a matter of theology and should have been the saved sect through this method, from the saved sect with various justifications. In fact, the theological issues mentioned by the author of the *Firqa-ye Nājiya* as the different views of the Twelver Shī'ism from other sects justify Dawānī in some respects. Because the theological views he mentions as differences other than the belief in imamate are generally compatible with the views of other sects, especially the Mu'tazila. As a matter of fact, in many places in the text, he stated that the Mu'tazila agreed with the Twelver Shī'ism on the theological issues in question. Probably for this reason, at the end of the treatise, when he mentions the differences of Twelver Shī'ism from other sects in the theological issues, he does not mention the Mu'tazila at all and does not mention what kind of differences the Twelver Shī'ism have with this sect except the issue of imamate.

Keywords: Islamic Theological Sects, *Firqa-ye Nājiya* Treatise, Twelver Shī'ism, Ash'arism, Nasīr al-Dīn al-Ṭūsī, Jalāl al-Dīn Dawānī

10./16. Asırda Yazılmış Bir Makâlât Eseri: *Fırka-i Nâciye* Nasîrüddîn et-Tûsî ve Devvânî Üzerinden Kurtuluşa Eren Fırkanın Tespit Yöntemine Dair Polemikler

Araştırma Makalesi

Süreç:

Geliş: 27-01-2023

Kabul: 01-06-2023

Yayın Tarihi: 15-06-2023

Yayın Sezonu: Haziran

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Halil Işlak).

ÖZ

Makâlât veya milel ve nihâl edebiyatı, İslam düşünce geleneğinde köklü bir yazıcılığa tekabül etmektedir. Söz konusu edebiyat önemli oranda gün yüzüne çıkarılmış olmakla birlikte hala yeni ve özgün metinlerle karşılaşmak mümkün olabilmektedir. Nitekim başka bir konuyla ilgili yazma eser kataloglarını incelerken rastladığımız *Fırka-i Nâciye* isimli risale de bunlardan birisidir. Bu çalışmada muhataplık ilişkisi bağlamında ve döneme dair iz düşümleri üzerinden 982/1574 yılında İmâmiyye Şîası'na mensup bir âlim tarafından Farsça kaleme alınmış *Fırka-i Nâciye* isimli makâlât eserindeki fırkalar tasnifinin kaynakları ve bu metnin ne tür bir insanın ürünü olduğu tahlil edilmektedir. Merkez-i İhyâ'i Mîraş-ı İslâmî Kütüphanesi'nde yer alan ve bildiğimiz kadariyle başka nüshası bulunmayan bu risalede yetmiş üç fırka tasnifi üzerinden İmâmiyye Şîası'nın fırka-i nâciye olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır. Her ne kadar metin Şîî tarih ve akîde anlayışı merkezli olsa da içerik itibarıyla elektik bir yapı arz etmektedir. Yazar; şeytanın ortaya attığı yedi şüphe, ümmetin ihtilaf etmesine sebep olan ilk olaylar ve mezhepler hakkındaki genel bilgileri *el-Milel ve'n-nihâl*'den, fırka tasniflerini *Şerhu'l-Mevâkıf*'dan özetlemiş, fakat bu metinlerdeki verileri Şîî anlayış istikametinde yeniden kurgulamıştır. Öte yandan bu risalenin yazılmasındaki asıl sebep fırka tasnifinden ziyade Celâlüddîn ed-Devvânî'nin iddialarına cevap üretmektir. Nasîrüddîn et-Tûsî, fırka-i nâciyenin tespiti noktasında *akaid/usûl konularında bütün mezheplerden farklılaşmak* şeklinde bir yöntem belirlemiş; İmâmiyye Şîası'nın akaid konularının tamamında diğer mezheplerden farklılaştığını ve bundan dolayı da fırka-i nâciye olduğunu iddia etmiştir. Devvânî ise İmâmiyye'nin sadece akaid konusu olmayan imamet anlayışıyla diğer mezheplerden ayrıştığını, bunun dışındaki akîde esaslarından genellikle Mu'tezile ile muvafık olduğunu belirtmiş ve böylelikle Tûsî'nin iddiasının temelsiz olduğunu ileri sürmüştür. Bu noktada söz konusu yönetime göre Eş'arîliğin fırka-i nâciye olmaya daha layık olduğunu, çünkü bu mezhebin akîdeyle ilişkili konularda bütün mezheplerden farklılaştığını ifade etmiştir. Devvânî'nin ispat yöntemi, mezhebî aidyetler üzerinden farklı coğrafyalarda farklı karşılık bulmuştur. Osmanlı alimlerinden bazıları Mâtüridîliğin görmezden gelinerek fırka-i nâciyenin Eş'arîliğe hasredilmesine tepki göstermişlerdir. İmâmiyye Şîası mensupları ise fırka-i nâciyenin İmâmiyye olduğunu ispatlama noktasında Devvânî'nin görüşlerini çürütülmesi gereken ana iddia olarak görmüşlerdir. Şîî alimler İmâmiyye Şîası'nı akîdeye taalluk eden meselelerde diğer mezheplerden, özellikle de Mu'tezile'den ayrıştırmaya ve mensubu buldukları mezhebin usûlde Mu'tezile ile muvafık olduğuna dair meşhur kabulü geçersiz kılmaya çalışmışlardır. Bazıları da bu iddialarını temellendirme adına İmâmiyye'nin değil, bilakis -bu dönemde Sünnîlik özelinde asıl muhatap olarak konumlandırılan- Eş'arîliğin, Mu'tezile ile benzer görüşlere sahip olduğunu iddia etmişlerdir.

Şîî gelenekte Devvânî'nin iddialarına cevap üretilen ilk metinlerden birisi *Fırka-i Nâciye* risalesidir. Yazar, Devvânî'ye cevaben üç farklı yöntem üzerinden İmâmiyye'nin fırka-i nâciye olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. İlk olarak Devvânî'nin iddiasının aksine imametin dinin en önemli esaslarından birisi olduğunu belirtmiş ve ayrıca İmâmiyye'nin imamet dışında başka konularda da diğer mezheplerden ayrıştığını iddia etmiştir. İkinci olarak Eş'arîliğin diğer mezheplerden ayrışmasını, dinin esaslarına ve akl-ı selîme muhalif bir ayrışma olarak nitelemiştir. Üçüncü olarak imameti akaid konusu kabul ederek diğer mezheplerden farklılaşan ve söz konusu yöntem üzerinden fırka-i nâciye olması gereken Gulât, İsmâiliyye, Keysâniyye ve Zeydiyye gibi Şîî fırkaları çeşitli temellendirmelerle fırka-i nâciyenin dışına çıkarmaya çalışmıştır. Esasen fırka-i nâciye yazarının İmâmiyye'nin diğer mezheplerden farklı görüşleri sadedinde zikrettiği itikadî konular, Devvânî'yi haklı çıkaracak bir niteliğe sahiptir. Çünkü imamet inancı dışındaki farklılıklar olarak zikrettiği itikadî görüşler genel anlamda diğer mezheplerin, özellikle de Mu'tezile'nin kelâmî görüşleriyle uyumludur. Nitekim metnin pek çok yerinde söz konusu kelâmî mesâilden bahsederken Mu'tezile'nin İmâmiyye ile muvafık olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir. Muhtemelen bundan dolayı risalenin hatimesinde İmâmiyye'nin akîdede diğer mezheplerden farklılıklarını zikrederken, Mu'tezile'yi paranteze almış ve imamet konusu dışında İmâmiyye'nin bu mezheple ne tür farklılıklara sahip olduğuna değinmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Fırka-i Nâciye Risalesi, İmâmiyye Şîası, Eş'arîlik, Nasîrüddîn et-Tûsî, Devvânî

 hisilak@pau.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-9269-3753>

Cite: Işlak, Halil. "A Heresiographical Treatise Written in the 10th/16th Century: Fırka-ye Nâjiya Polemics on the Method of Determining the Saved Sect through the Claims of Nasîr al-Dîn al-Tûsî and Jalâl al-Dîn Dawânî". *Cumhuriyet Theology Journal* 27/1 (June 2023), 267-280. <https://doi.org/10.18505/cuid.1243072>

Atf: Işlak, Halil. "10./16. Asırda Yazılmış Bir Makâlât Eseri: Fırka-i Nâciye Nasîrüddîn et-Tûsî ve Devvânî Üzerinden Kurtuluşa Eren Fırkanın Tespit Yöntemine Dair Polemikler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2023), 267-280. <https://doi.org/10.18505/cuid.1243072>

Giriş

İlm-i makâlât yazıcılığı, hem tarihî gelişmelere hem de kelâmî ve felsefî mesâile hakimiyeti, bir yönüyle de olay ve olgu temelinde iki farklı nosyona sahip olmayı gerektiren zor bir yazıcılık türüdür. Bundan dolayı Ebû'l-Kâsım el-Kâ'bî (öl. 319/931) ile Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin (öl. 324/935-36) *Mağâlât*'ları ve Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*'i gibi nispeten her iki yönü de kapsamlı bir şekilde ele alan metinler oldukça sınırlıdır. Muhtemelen söz konusu zorluktan dolayı çoğu makâlât yazarı, eserlerinde özgün bir içerik oluşturmaktan ziyade önceki metinlerin bulgularını tekrarlamış ve bu malzemeyi kendi anlayışları ve aidiyetleri istikametinde şekillendirmekle yetinmiştir.

Makâlât veya milel ve nihal edebiyatı, İslam düşünce geleneğinde köklü bir yazıcılığa tekabül etmektedir. Söz konusu edebiyat, bir yönüyle de oldukça renkli bir içeriğe sahip olan İslam düşüncesini sınırlı sabiteler üzerinden tanımlama girişimidir. Bazı açılardan da ancak havassın anlayabileceği kelâmî mesâilin, cedel/diyalektikten arındırılarak basit bir üslupla ve genellikle sıradan insanların anlayabileceği şekilde mensubiyetler temelinde hükme bağlandığı retorik yönü güçlü bir yazıcılıktır. Bu yönüyle de makâlât eserleri, vülgarize ve rafine edilmiş fikirler ansiklopedileri hüviyetindedirler.

Söz konusu edebiyat önemli oranda gün yüzüne çıkarılmış olmakla birlikte¹ hala yeni ve özgün metinlerle karşılaşmak mümkün olabilmektedir. Nitekim bizim yazma eser kataloglarını tararken tespit ettiğimiz İmâmiyye Şîası'na mensup bir alim tarafından 982/1574 yılında Farsça kaleme alınmış *Fırka-i Nâciye* isimli risale de bunlardan birisidir.² Yazar, bu risalede genel anlamda Şehristânî ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (öl. 816/1413) eserlerindeki mezhepler hakkındaki bilgileri ve fırka tasniflerini özetlemekle birlikte³ küçük müdahalelerle bu verileri Şîî düşünce istikametinde yeniden kurgulamıştır. Öte yandan risalenin yazılmasındaki asıl saik, fırka tasnifinden ziyade 9./15. asrın meşhur Eş'arî alimlerinden Celâlüddîn ed-Devvânî'nin (öl. 908/1502) iddialarına cevap üretmektir.⁴ *Şerhu'l-'Akâ'idü'l-'Adudiyye*'de Devvânî, Nasîrüddîn et-Tûsî'nin (öl. 672/1274) *akaid/usûl konularında bütün mezheplerden farklılaşmak* şeklinde belirlediği fırka-i nâciyeyi tespit yöntemi üzerinden kurtuluşa erecek fırkanın İmâmiyye Şîası olduğu iddiasına karşılık, bu mezhebin akîdede çoğunlukla Mu'tezile ile muvafık olduğu görüşü üzerinden söz konusu iddianın temelsiz olduğunu belirtmiş, fakat aynı yöntem üzerinden diğer mezheplerden ayırıştırarak Eş'arîliği fırka-i nâciye olarak konumlandırmıştır. Onun bu iddiası, 9./15. asır sonrası Şîî makâlât eserlerinin içeriğini ciddi anlamda şekillendirmiş; İmâmiyye'nin akîdede Mu'tezile ile muvafık olduğu kabulüne karşı Şîî alimler, iki mezhep arasına fikrî mesafe koymaya çalışmışlardır.

1. Fırka-i Nâciye Risalesi Hakkında

Fırka-i Nâciye risalesi Merkez-i İhyâ'i Mîraş-ı İslâmî Kütüphanesi'nde bulunan 4485 numaralı mecmuanın 76b-93a varakları arasında yer almaktadır. Bu risale dışında mecmuada 1b-61a varakları arasında Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (öl. 460/1067) *el-Fihrist*'i, 62b-75a varakları arasında müellifi meçhul *Aşşâbü'l-ma'sûmîn* isimli bir risale bulunmaktadır. Ta'lik hatla yazılmış *Fırka-i Nâciye*'de her bir sayfa 23 satırdan oluşmaktadır.⁵

Bildiğimiz kadarıyla bu risalenin başka bir nüshası bulunmamaktadır. Metin içinde risalenin ismi zikredilmemiştir, fakat kütüphane fihristinde muhtemelen konusuna nispetle *Fırka-i Nâciye* şeklinde etiketlenmiştir. Yazarının kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ferâğ kaydındaki ifadelerden yazarın kimliğine dair ihtimaller yürütmek mümkün olmakla birlikte bu kısımda kim tarafından yapıldığı bilinmeyen ve yazarın tespitini zorlaştıran bazı müdahaleler söz konusudur (bk. Resim/Figure 1)

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla risale, Muhammed Ali b. [Mevlânâ] Abdülhay Tâlekânî veya Abdürrahîm el-Hüseynî tarafından 4 Rebü'lâhîr 982 (24 Temmuz 1574) tarihinde kaleme alınmıştır. Daha sonra meçhul bir kişi tarafından istinsah edilen bu nüsha, müellif nüshasıyla mukabele (نسخه که به خط مصنف بود مقابله نمود) edilmiştir. Bu kısımda yapılan ilk müdahale, telif tarihinden önceki ibarenin üzerine çizilip kenara müellif hattı olduğuna (علی يد مؤلف) dair *sah kayd*ının düşülmesidir. Bu kısımda verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kadarıyla üstü çizilen ibare ile yan

¹ Bk. Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2008); Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: OTTO, 2016), 441-444; Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Şahin Ahmetoğlu, *Şîî-İmâmiyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılığı* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014).

² *Fırka-i Nâciye* risalesi dışında bu metinle benzer içeriğe sahip 1069/1659 yılında Abbâs el-Kummî tarafından kaleme alınmış *Dürerü'l-esrâr* isimli bildiğimiz kadarıyla tek nüshası bulunan 83 varaklık başka bir makâlât eseri daha tespit ettik. İlk aşamada *Fırka-i Nâciye* ve *Dürerü'l-esrâr*'ı tek bir çalışmada ele almayı planlamıştık. Fakat iki metnin içeriğini tek bir çalışmada organize etmenin zor olacağını gördüğümüzden dolayı *Dürerü'l-esrâr*'la ilgili incelemeleri başka bir çalışmaya bıraktık.

³ Müellif çeşitli itiraz kaydı düşmekle birlikte ilgili kısımları *el-Milel ve'n-nihal* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* tan özetlediğini ifade etmiştir. "در نقل هفتاد و سه فرقه چنانچه در موافق و غیره به تفصیل نقل کرده‌اند." ".... شریف در شرح موافق از آمدی نقل کرده... و شهرستانی نیز علی اختلاف النسختن نقل کرده..." "قال شارح الموافق: الشيعة هم الذين شايعوا عليا وقالوا...."

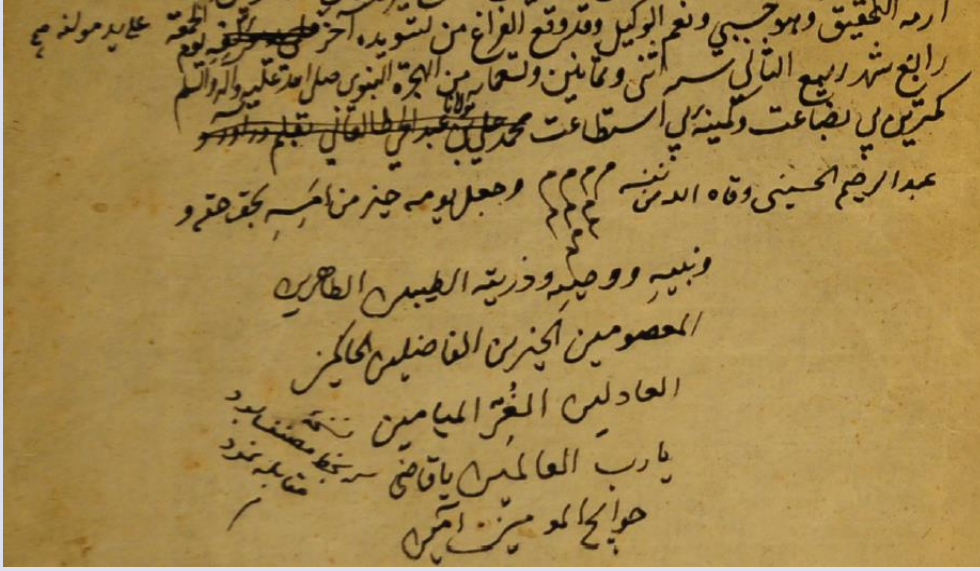
"آنچه صاحب موافق گفته که امامیه چند فرقه شده‌اند و بعد از جعفر صادق اختلاف کرده‌اند، محقق نیست. و آنچه امام ایشان ذکر کرده محصلی ندارد."

Bk. *Fırka-i Nâciye* (Kum: Kitabhâne-i Merkez-i İhyâ'i İslâmî, 4485/3), 78a, 78b, 87a, 90a.

⁴ Bk. *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 90a-92a.

⁵ Bk. Seyyid Ahmed Hüseyinî Eşkeverî, *Fihrist-i Nüşahâ-yi Haţfî-yi Merkez-i İhyâ'i Mîraş-ı İslâmî* (Kum: Merkez-i İhyâ'i't-Türâsi'l-İslâmî, 1388), 2/596-598.

taraftaki sah kaydıyla düşülen ifadeler aynıdır. Dolayısıyla sah kaydı düşmek için herhangi bir sebep gözükmemektedir. Muhtemelen cümle "...من تسويده على يد مؤلفه آخر يوم الجمعة..." şeklinde olması gerekirken "على يد مؤلفه" ibaresi yanlışlıkla "آخر" kelimesinden sonra yazılmış ve derkenarda bu yanlışlık düzeltilmiştir. Diğer bir müdahale ise Muhammed Ali b. [Mevlânâ] Abdülhay Tâlekânî'nin isminin üzeri çizilerek yerine Abdürrahîm el-Hüseynî'nin yazılmasıdır.⁶ Tahminimize göre risalenin müstensihisi olan Tâlekânî, yanlışlıkla müellif olarak kendi ismini yazmış, daha sonra hatasını fark ederek isminin üzerini çizmiş ve asıl müellif olan Abdürrahîm el-Hüseynî'nin ismini yazmıştır. Nitekim bu risale ile aynı mecmuada yer alan Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *el-Fihrist* isimli eserinin müstensihinin de Tâlekânî olduğunu⁷ hesaba katarsak onun müstensih, Abdürrahîm el-Hüseynî'nin ise asıl müellif olduğu tahmininde bulunabiliriz.

Resim 1. *Fırka-i Nâciye* (Kum: Kitabhâne-i Merkez-i İhyâi İslâmî, 4485/3), 93a.

Figure 1. *Fırka-ye Nâjiye* (Qum: Markaz-e İhyâ'-e Mîrâs-e İslâmî Library, 4485/3), fol. 93a.

Dönemin kaynaklarından Abdürrahîm el-Hüseynî ve söz konusu risale hakkında herhangi bir bilgi tespit edemedik. Sadece Safevîler dönemi rical yazarlarından Abdullah Efendî el-İsbahânî (öl. 1130/1718) Şah Tahmasb döneminde yaşamış ve 978/1570 yılında *et-Tühfetü's-Şâhiyye* adıyla fıkıhla ilgili bir eser yazan Abdürrahîm b. Muhammed el-Hüseynî el-Cürçânî isimli Şii bir âlim hakkında bilgiler vermiştir.⁸ *Fırka-i Nâciye* risalesinin de 982/1574 yılında yazıldığını hesaba kattığımızda İsbahânî'nin bahsettiği alimle *Fırka-i Nâciye* yazarının aynı kişi olması ihtimal dahilindedir. Öte yandan yazar, risalenin son kısmında vakti ve imkanının kısıtlı olmasından dolayı meseleleri detaylı bir şekilde ele alamadığını belirtmiş, ileriki zamanlarda fırka-i nâciyenin İmâmîyye Şîası olduğunun ispatı noktasında hem avam hem de havassın anlayabileceği kapsamlı bir eser yazma vasiyetinde bulunmuştur.⁹ Yazma eser kataloglarından ve dönemin kaynaklarından söz konusu tarife uygun herhangi bir eser tespit edemedik.

Nüsha, imla ve tertip noktasında sorunludur. Metnin başında risalenin birkaç fasıldan oluştuğu bilgisi verilmiş, fakat sonraki kısımlarında muhtemelen renkli kalemle yazmak maksadıyla başlık kısımları boş bırakılmıştır. Bunun yanında bazı varakların kenarlarında özellikle de boş bırakılan başlıkların hizasına çeşitli yazılar yazılmıştır.¹⁰ Bunların fasıl ve alt başlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kütüphane görevlileri veya başka şahıslar tarafından varakların kenarları kırıldığı için bu başlıkların ancak bazı harfleri seçilebilmektedir.

2. Fırka-i Nâciye'deki Fırka Tasnifi ve Kaynakları

Fırka-i Nâciye risalesi mukaddime, beş fasıl ve hatimedden oluşmaktadır. Mukaddime, alemin yaratılmasının sebebi ile şeytanın meleklerle sorduğu yedi soru veya şeytanın ortaya attığı yedi büyük şüphe; birinci fasıl, 73 fırka hadisinin sıhhatine dair görüşler; ikinci fasıl, ümmetin ihtilaf etmesine sebep olan ilk olaylar; üçüncü fasıl, ihtilafa sebep olan kelâmî meseleler; dördüncü fasıl, 73 fırka tasnifi ile Eş'arîler'in inançlarındaki çirkinlikler; beşinci fasıl Nasîrüddîn et-

⁶ Abdürrahîm el-Hüseynî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 93a.

⁷ Eşkeverî, *Fihrist-i Nüşahâ-yi Haţî-yi Merkez-i İhyâ'i Mîrâs-ı İslâmî*, 2/598; Mustafa Dirâyeti, *FENHÂ (Fihristgân-ı Nüşahâ-yi Haţî İrân)*, (Tahran: Sâzmân-ı İsnâd ve Kitabhâne-i Milli-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân, 2012), 24/569.

⁸ Mîrzâ Abdullah Efendî el-İsbahânî, *Riyâzü'l-'ulemâ' ve İhyâü'l-fuzalâ'*, thk. es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî (Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'âşi el-Amme, 1403), 3/111-112.

⁹ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 93a.

¹⁰ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 84b-85b.

Tûsî'nin fırka-i nâciyenin tespitine dair belirlediği yöntem ve Devvânî'nin bu yöneme dair eleştirileri; hatime ise fırka-i nâciyenin İmâmiyye Şîası olduğunun ispatı hakkındadır. Beşinci fasıl ve hatimeyi hariç tutarsak esas itibariyle bu risale, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inin ve Cürcânî'nin (öl. 816/1413) *Şerhu'l-Mevâkıf*'inin makâlât kısmının bir özeti. Yazar; şeytanın ortaya attığı yedi şüphe, ümmetin ihtilaf etmesine sebep olan ilk olaylar ve firkalar hakkındaki genel bilgileri çoğunlukla *el-Milel ve'n-nihâl*'den, fırka tasnifini ise aslı Seyfeddin el-Âmidî'nin (öl. 631/1233) *Ebkârü'l-efkâr*'ındaki makâlât kısmına dayanan *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan almıştır.

Bu noktada akla gelebilecek ilk sorulardan birisi, yazarın neden Şîî makâlât eserleri yerine Eş'arî alimlerin kaleme aldıkları metinleri esas almış olmasıdır. Bu durum, muhtemelen İmâmiyye Şîası mensuplarının Eş'arî alimler gibi kapsamlı ve nitelikli makâlât eserleri kaleme almamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Günümüze ulaşan Şîî İmâmî makâlât eserleri üzerinden bir değerlendirme yaparsak Nevbahtî (öl. 310/922 [?]) ve Kummî'nin (öl. 301/913) eserleri Şîî firkalar merkezlidir ve sonraki makâlât eserlerine nispetle sistemli tasniften yoksundurlar. 7./13. asrın pek bilinmeyen Şîî alimlerden İmâduddîn Tabersî'nin¹¹ ve yine muhtemelen onun tasnifini esas alan 9./15. asırdan Receb el-Bursî'nin¹² fırka tasnifleri karmaşık, sistemsiz ve diğer makâlât eserlerinden oldukça farklıdır. Muhtemelen bu sebeplerden dolayı veya Şîî gelenekte pek bilinmedikleri için onların tasnifleri dikkate alınmamıştır. 8./14. asırdan İbnü'l-Atâikî (öl. 790/1388), Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr*'ındaki,¹³ 11./17. asırdan Abbâs el-Kummî ise Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'indeki fırka tasniflerini¹⁴ esas almışlardır.

Her ne kadar nitelik itibariyle Eş'arî gelenekteki metinlerle kıyas kabul etmese de Şîî gelenekte en kapsamlı makâlât eseri Seyyid Murtazâ b. Dâî Hasan-ı Râzî'ye (6./12. asır [?]) nispet edilen *Tebşîratü'l-avâm*'dir.¹⁵ Fakat bu eser 11./17. asra kadar Şîî gelenekte pek bilinmemekteydi. Söz konusu dönemden itibaren bir anda meşhur ve muteber bir metin haline gelmiştir. Bunun en önemli sebebi, yazarın firkalar hakkında verdiği bilgilerden ziyade tasavvuf düşüncesine ve bazı sûfi zümrelere yönelik eleştirileridir. Çünkü 11./17. asrın ortalarından itibaren Şîî ulema arasında kitlesel bir tasavvuf karşıtlığı ortaya çıkmış ve bu metindeki bazı sûfi zümrelere yönelik eleştiriler ve tasavvuf düşüncesinin Sünnî menşeli olduğuna dair iddialar Safevîler dönemindeki tasavvuf muhaliflerinin elini güçlendiren bir niteliğe sahip olmuştur.¹⁶

Öte yandan İbnü'l-Atâikî, *Fırka-i Nâciye* yazarı ve Abbâs el-Kummî gibi geç dönem Şîî makâlât yazarlarının Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr*'ındaki ve yine bu eserdeki makâlât kısmına dayanan *Şerhu'l-Mevâkıf*'teki fırka tasniflerini esas almalarının muhtemel sebeplerinden birisi, söz konusu tasnifin İsnâaşeriyye'nin fırka-i nâciye olduğunu temellendirme noktasında daha kullanışlı olmasıdır. Daha önceki makâlât eserlerinde söz konusu mezhep, genellikle Şîa'nın çeşitli kollarına ayrılmış sıradan bir fırkası olarak değerlendirilirken, Âmidî tasnifinde Şîa'nın ana firkalarından birisi olarak konumlandırılmıştır. Kâ'bî ve Eş'arî; Şîa'yı Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde iki ana fırka olarak tasnif etmişler ve İsnâaşeriyye'ye Keysâniyye ve İsmâiliyye ile birlikte 24 firkadan oluşan İmâmiyye'nin bir kolu olarak,¹⁷ Abdülkâhîr el-Bağdâdî (öl. 429/1037-1038), Keysâniyye'yi de ekleyerek ana firkaları üçe çıkarmış ve İsnâaşeriyye'ye İmâmiyye'nin on dört kolundan birisi olarak yer vermişlerdir.¹⁸ Şehristânî Gulât ve İsmâiliyye'yi ilave ederek ana firkaları beşe çıkarmış ve İsnâaşeriyye'yi yedi firkadan oluşan İmâmiyye içerisinde tasnif etmiştir.¹⁹ Âmidî tasnifinde ise Şîa; Gulât, Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde üç ana fırka olarak tasnif edilmiş; Gulât ve Zeydiyye'nin çeşitli alt kollarına yer verilmekle birlikte, İmâmiyye tek bir mezhep olarak İsnâaşeriyye'ye hasredilmiştir.²⁰ Bu açıdan önceki makâlât eserlerinde İmâmiyye Şîası'nı konumlandırma açısından bu derece bir berraklık söz konusu değildir.²¹ Şîî alimler söz konusu tasnifte Zeydiyye ve Gulât'ı çeşitli temellendirmelerle Şîa'nın kapsamından çıkarmışlar ve fırka-i nâciye olarak İmâmiyye/İsnâaşeriyye'yi konumlandırmışlardır.

¹¹ İmâduddîn Hasan b. Ali Tabersî, *Esrârü'l-imâme*, thk. Kısmü'l-Kelâm (Meşhed: Mecmau'l-Buhûsî'l-İslâmiyye, 1422), 472-507.

¹² el-Hâfız Receb el-Bursî, *Meşâriku'l-envârî'l-yakîn*, thk. Ali Âşûr (Beirut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1422), 203-214. Ayrıca bk. Ahmetoğlu, *Şîî-İmâmiyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, 60-65.

¹³ Abdurrahman b. Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Atâikî, "Terceme-i Risâletü'l-Fârîka", çev. Dâmegânî Vahîd, *Maârif-i İslâmî 2* (1345), 89-104.

¹⁴ Abbâs b. Haydar el-Kummî, *Dürerü'l-esrâr* (Kum: Kitabhâne-i Âyetullah Mar'âşî Necefi, 721), 10a-44b.

¹⁵ Bu eserin yakın dönemde bir nüshasının tespitiyle Cemâleddin Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Râzî Âbî (7./13. asır) isimli başka bir Şîî alime ait olduğu anlaşılmıştır. Bk. Yalçın Yoncalık, "Bir Şîî Mezhepler Tarihi Kaynağı Olarak Tebsîratü'l-Avâm", *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (2020), 221-244.

¹⁶ Bk. Halil Işılak, *Safevîler Dönemi İmâmiyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 51-55.

¹⁷ Bk. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri: Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 48-60; Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Belhî el-Kâ'bî, "Kitâbü'l-Makâlât", *Kitâbü'l-Makâlât ve me'ahû Uyûnü'l-mesâ'il ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî, Abdülhamid Kürdî (İstanbul: KURAMER; Amman: Dârü'l-Feth, 2018), 85-97.

¹⁸ Ebü Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid (Kahire: Dârü't-Tevfikîyye li't-Türâs, 2010), 56.

¹⁹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *Milel ve'n-Nihâl: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 188, 210-222.

²⁰ Seyfüddîn el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikî'l-Kavmiyye, 2004), 5/71-73; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/788.

²¹ Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/766-788.

3. Şeytanın Ortaya Attığı 7 Şüpheli

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*'de insanların dinî konularda ihtilaf etmesinin sebeplerini temellendirme adına daha önceki makâlât eserlerinde karşılaşmadığımız ve Tevrat ile İncil şerhlerinden derlediğini ifade ettiği -fakat atıf yaptığı metinlerde yer aldığı şüpheli olan²² şeytanın meleklere sorduğu yedi soru veya şeytanın ortaya attığı yedi şüpheli²³ şeklinde bir başlık açmıştır. Her ne kadar ilişkilendirme noktasında güçlü veriler sunmasa da Kaderiyye, Havâric, Râfıza, Gulât, Mu'tezile, Müşebbihe, Cebriyye ve Mücessime gibi mezheplerin şeytanın ortaya attığı bu yedi şüpheden neşet ettiğini iddia etmiştir.²⁴ *Fırka-i Nâciye* yazarı ise *el-Milel ve'n-nihâl*'den söz konusu yedi şüpheliyi olduğu gibi nakletmiş, fakat bu şüphelerden kaynaklanan ihtilaflar noktasında Hz. Ömer ve Eş'arîler'i ön plana çıkarmıştır. Ona göre şeytanın ortaya attığı yedi şüpheli, aynı zamanda şerrin ve ihtilafın kaynağının şeytan olduğuna delalet etmektedir. Fakat bu hakikate rağmen Eş'arîler, hayır ve şerrin tamamıyla Allah'tan sâdir olduğunu söyleyerek Allah'a şer nispet etmişler ve bundan dolayı da Allah'ın günahlardan masum kıldığı nebilerin günah işlemesinin caiz olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca ateş ve çamur karşılaştırmasıyla ilk kıyas yapan şeytan olduğu halde dinî meselelerde kıyasa başvurarak şeriata aykırı pek çok hükme ulaşmışlardır.²⁵

Şîî alimlerden İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (öl. 726/1325) şeytanın Allah'ın emrine rağmen Hz. Adem'e secde etmemesini, Muâviye'nin kibrinden dolayı sarîh nassla imam tayin edilen Hz. Ali'ye biat etmemesine benzetirken,²⁶ *Fırka-i Nâciye* yazarı bu konuda Hz. Ömer'i ön plana çıkarmış; şeytanın bütün ümmetler için Hz. Ömer'in ise İslam ümmeti için ilk ihtilafın/şerrin kaynağı olduğunu iddia etmiş ve bunun ispatı olarak da Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inden naklen²⁷ Hz. Ömer'in kırtâs hadisesi ve halife seçimi gibi meselelerdeki rolüne değinmiştir.²⁸

4. Ümmetin İhtilafa Düştüğü İlk Meseleler

Makâlât yazarlarının önemli bir kısmı, mezheplerin teşekkül etmesine zemin teşkil etmesi yönüyle eserlerinin mukaddimelerinde ümmetin ihtilafına sebep olan ilk olaylar şeklinde bir başlık açmışlardır. Söz konusu ihtilaf edebiyatında tarihi süreçte bir genişleme söz konusu olmuştur. Erken dönem makâlât eserlerinde ihtilafa sebep olan olayların sayısı oldukça sınırlı iken, sonraki süreçte artmıştır. Örneğin Sâlim b. Zekvân (öl. 100/718 [?]) ve Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916) Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerine kadar ümmet içerisinde ayrılmaya sebep olacak herhangi bir ihtilaf vuku bulmadığını ifade ederlerken²⁹ Eş'arî, Hz. Osman dönemi öncesi sadece Sakîfetü Benî Sâide'deki halife seçimini ihtilaf olarak zikretmiş,³⁰ Kâ'bî buna ridde ashabıyla savaşılmasının doğru olup olmadığına dair ihtilaf eklemiştir,³¹ Bağdâdî bunlara Hz. Peygamber'in vefat haberine yapılan itirazı, defnedileceği yer hakkındaki ihtilafları, Hz. Peygamber'in mirasına ve zekat vermeyenlerle savaşmanın gerekli olup olmadığına dair tartışmaları ilave ederek beş ihtilaf sıralamış,³² Şehristânî (öl. 548/1153) ilk ihtilafları kırtâs hadisesiyle başlatmış ve Üsâme ordusuna katılıp katılmama, Hz. Ömer'in halife olarak tayinine yönelik itirazlar ve şura ile halife seçimi olmak üzere ihtilaf konularını sekize çıkarmış,³³ Ebû Hâmid el-Makdisî (öl. 888/1483) ise Hz. Peygamber'in naaşının yıkanması esnasında üzerinde elbise olmasının gerekli olup olmadığına dair tartışmaları ekleyerek Hz. Osman'ın hilafeti öncesi dokuz ihtilaf sıralamıştır.³⁴

Süreç içerisinde genişleyen ve kısmen dönüşen ihtilaf edebiyatı dolaylı olarak Şîî tarih anlatısını/inşasını destekler mahiyettedir. Şîîler açısından bütün ihtilaflar, bizzat nas ve vasiyetle imam tayin edilmiş Hz. Ali yerine hevaya tabi olup makam hirsına kapılarak ve dünyayı önceleyerek Hz. Ebû Bekir'i halife kabul etmeye ve bunu temellendirme adına icmâ ve kıyas iddiasıyla ilk kıyas yapan şeytanın yoluna tabi olmaya işaret etmekteydi. Bu yönüyle her bir ihtilaf, ümmetten

²² Bk. Yusuf Ziya Yörükân, "Milel ve Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl, haz. Murat Memiş (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 68-69.

²³ Şeytanın meleklere sorduğu yedi soru hakkında detaylı bir değerlendirme için bk. Fehrullah Terkan, "İblis'in 'Kötülük Problemi'ne Dair Felsefi Argümanları ve Şehristânî'nin 'Bilinmezlik' Teodisesi", *Milel ve Nihal* V/1 (2008), 63-91.

²⁴ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 14-15.

²⁵ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 77b-79b.

²⁶ Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*, thk. Abdurrahim Mübârek (Kum: İntişârâtü Tâsûâ, 1379), 81.

²⁷ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 18.

²⁸ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 77b-79b.

²⁹ Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre*, çev. Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 58-65; Ebû'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî el-Kâdî Abdülcebbar, "Fazlü'l-i'tizâl ve Tabaqâtü'l-Mu'tezile mübâyenetühüm li sâ'iri'l-mu'halîfîn", *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabaqâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuâd Seyyid (Tunus: et-Dâru't-Tûnusiyye, 1393), 142-143.

³⁰ Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 27-29.

³¹ Kâ'bî, "Kitâbü'l-Makâlât", 83-84.

³² Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak*, 18-19.

³³ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 18-22.

³⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Halil b. Yusuf el-Makdisî, *Risâletün fî'r-red'ale'r-Râfıza*, thk. Sa'd Abdü'l-Gaffâr Ali (Kahire: Dâru Edvâi's-Selef, 2007), 18-20.

bir zümrenin dinden kopuşuna delalet etmekteydi. Eğer nas ve vasiyete tabi olup Hz. Ali'nin ve diğer imamların imametleri tasdik edilmiş olunsaydı söz konusu ihtilaflar vuku bulmayacaktı.³⁵

İhtilaf konularında dikkat çeken unsurlardan birisi makâlât yazarlarının önemli bir kısmının Hz. Peygamber'in vefatı sonrası halife seçimiyle ilgili tartışmalarda Hz. Ali'ye atıf yapmamalarıdır. Eş'arî, Kâ'bî, Ebû Nasr el-Mutahhar el-Makdisî (öl. 355/966'dan sonra) ve Bağdâdî bu ihtilafı sadece Sakîfetü Benî Sâide'de Ensar ve Muhacir arasındaki tartışma olarak aktarmışlar³⁶ ve söz konusu ihtilafa fazla önem atfetmemişlerdir. Şehristânî de halife seçimini benzer şekilde aktarmakla birlikte, diğerlerinden farklı olarak bu olayı "ümmet arasındaki en büyük ihtilaf" şeklinde nitelemiş ve ayrıca Hâşimoğulları'ndan bir grup, Benî Ümeyye'den Ebû Süfyân ve Hz. Peygamber'in defniyle meşgul olan ve halife seçimi konusunda müsbet veya menfi görüş belirtmeyen Hz. Ali dışında herkesin Hz. Ebû Bekir'e biat ettiğini ifade etmiştir.³⁷ Şehristânî'nin halife seçimiyle ilgili "ümmet arasındaki en büyük ihtilaf" nitelemesi sonraki süreçte Şîîler tarafından sıklıkla atıf yapılan bir cümleye dönüşmüştür³⁸ ve muhtemelen ilk asırlarda Müslümanlar açısından önemi haiz olmayan bir olayın, Şîîler tarafından dinin esasıyla ilişkili en önemli mesele olduğu iddialarını temellendirmede kritik role sahip olmuştur. Nitekim İbnü'l-Mutahhar el-Hillî de Şehristânî'nin bu sözüne atıf yapmış ve ayrıca Hz. Ali'nin halife seçimi konusunda müsbet veya menfi görüş belirtmediğine dair ifadesini, "O ve başka bir cemaat biatten geri kaldılar" şeklinde değiştirmiştir.³⁹ *Fırka-i Nâciye* yazarı ise bu cümleyi "Bu esnada emîrül-mü'minîn (a.s.) kendisine tabi olanlarla birlikte Hz. Peygamber'in kefenlenmesi ve defin işlemleriyle meşguldü"⁴⁰ şeklinde değiştirmiş ve Devvânî'nin imametinin fûrûya ilişkin tâli bir mesele olduğuna dair iddiasına karşı Şehristânî'nin "ümmet arasındaki en büyük ihtilaf" ifadesine sıklıkla atıf yapmıştır.⁴¹

Benzer şekilde ilk dönem makâlât eserlerinde yer almayan ve ilk defa Şehristânî'nin -ayrışmaya sebep olmayan ihtilaf kaydı düşerek⁴² zikrettiği kırtâs hadisesi, Şîî tarih anlatısının ve akîde inşasının dayanağını teşkil eden önemli bir ihtilaf olarak ön plana çıkmıştır. İlginç tarafı meşhur Şîî alimlerden Şeyh Müffid (öl. 413/1022) bütün makâlât yazarlarının ilk ihtilaf olarak halife seçimine yer vermesine itiraz edip ihtilafları Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefat haberine yaptığı itirazla başlatmasına rağmen⁴³ sonraki Şîî alimler Şehristânî'ye atıf ihtilafları kırtâs hadisesiyle başlatmışlar⁴⁴ ve bu olaydaki rolünden dolayı ihtilafların kaynağı olarak Hz. Ömer'i ön plana çıkarmışlardır.⁴⁵ *Fırka-i Nâciye* yazarı da ikinci faslın başlığını "Ümmetin ihtilaf ettiği meselelerin sayıları ile Ömer b. Hattâb'ın sebep olduğu ilk ihtilaf hakkında"⁴⁶ şeklinde atmış ve bu olayı şeytanın ortaya attığı şüphelerle ilişkilendirerek ümmet içerisinde ilk ihtilaf çıkaran kişinin Hz. Ömer olduğunu iddia etmiştir. Bunun ispatı noktasında *el-Milel ve'n-nihâl*'den kırtâs hadisesini aktarmış ve "Görüldüğü gibi ilk ihtilafın Ömer'den kaynaklandığı kesinlik kazanmıştır"⁴⁷ cümlesini ilave etmiştir.

Şehristânî, Üsâme ordusuna katılma konusundaki ihtilafı Hz. Peygamber'in ölüm döşegindeyken "*Üsâme'nin ordusunu hazırlayın, ondan dönen kişiye Allah lanet etsin*" sözü karşısında sahabenin onun hastalığından dolayı orduya katılma konusunda kararsızlık yaşadığı şeklinde aktarmış, fakat ihtilafın neticesinden ve orduya katılma konusunda hangi kararın alındığından bahsetmemiştir.⁴⁸ *Fırka-i Nâciye* yazarı bu nakli kısmen dönüştürerek Hz. Peygamber'in bu sözüne rağmen ümmetten bir grubun buna muhalefet ettiğini ve Üsâme ordusundan döndüğünü iddia etmiştir.⁴⁹ Şehristânî, Hz. Fâtıma'nın Fedek topraklarından ve Hz. Peygamber'in mirasından hak talep etmesiyle ilgili ihtilafı "*Biz peygamberler topluluğunun mirasçısı olmaz, bıraktığımız her şey sadakadır*" hadisi uyarınca talebi geri çevrilmiştir, şeklinde verirken⁵⁰ *Fırka-i Nâciye* yazarı bu nakli "Ebû Bekir, Hz. Peygamber'den yalan haber naklederek Hz. Fâtıma'nın hakkını almasını engellemiştir"⁵¹ şeklinde değiştirmiştir.

³⁵ Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*, 35-111; Tabersî, *Esrârü'l-imâme*, 53-55; Seyyid Şerif Mar'aşî Hüseyinî Nurullah Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, thk. Seyid Ahmed, Abdu Menâfî (Tahran: Kitâbfuruş-i İslâmiyye, 1354), 1/5-22.

³⁶ Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 27-29; Kâ'bî, "Kitâbü'l-Makâlât", 83; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, thk. Clement Imbault Huart (Bağdad : Mektebetü'l-Müsenna, t.y.), 5/123; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 18.

³⁷ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 20.

³⁸ Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*, 110; Kummî, *Dürerü'l-esrâr* (721), 46b; Muhammed Yûsuf b. Muhammed Beg Dehhorgânî, *Büstânü'n-Nâzirîn*, (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10133), 7b.

³⁹ Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*, 110.

⁴⁰ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 78b.

⁴¹ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 78b, 90a.

⁴² Şehristânî ilk iki ihtilaf olarak kırtâs hadisesi ve Üsâme ordusuna katılma konusundaki tartışmalara yer vermiş, fakat bu iki olayın önemsiz ihtilaflar olduğunu ve sadece muhaliflerden din konusunda önem atfedenler bulunduğu için bu iki hadiseyi naklettiğini belirtmiştir. Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 18.

⁴³ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin eş-Şerîf el-Murtazâ, *el-Füşûlül-muhtâre mine'l-uyûn ve'l-mehâsin* (Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, 1413), 240-241.

⁴⁴ Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*, 109.

⁴⁵ Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, 1/6; Muhammed Emîn Esterâbâdî, *Dânişnâme-i Şâhiyye* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10633), 54b; Ahmed b. Muhammed Mukaddes Erdebîlî [?], *Hadîkatü's-Şî'a*, thk. Sâdık Hasanzâde (Kum: İntişârât-ı Ensâriyân, 1378), 2/740; Kummî, *Dürerü'l-esrâr* (721), 5a; Dehhorgânî, *Büstânü'n-Nâzirîn* (10133), 3a-9b.

⁴⁶ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 76b.

⁴⁷ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 78a.

⁴⁸ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 18.

⁴⁹ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 78a-78b.

⁵⁰ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 22.

⁵¹ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 78b.

5. 73 Fırka Tasnifi

Fırka-i Nâciye yazarı, fırka tasnifinde genel anlamda *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı esas almış olmakla birlikte fırkalar hakkındaki genel bilgilerde *el-Milel ve'n-nihal*'den istifade etmiştir. *Şerhu'l-Mevâkıf* taki Havâric (20), Mu'tezile (20), Mürcie (5), Neccâriyye (3), Cebriyye (1), Müşebbihe (1), Şîa (22) ve fırka-i nâciye: Eş'ariyye, muhaddislerden Selef ve Ehl-i sünnet ve cemaat şeklindeki 73 fırka tasnifine sadık kalmış, fakat bu tasnifte küçük değişiklikler yapmıştır. *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta, ılımlı (Mutavassıt) Cebriyye ve Saf (Hâlis) Cebriyye şeklinde iki alt fırkasından bahsedilen, fakat tek bir fırka olarak tasnif edilen Cebriyye'yi muhtemelen 73 fırka sayısını tutturabilmek için iki fırka olarak ele almıştır. Metinde Devvânî özelinde asıl muhatap olması dolayısıyla cehennemlik fırkaların ilki olarak Eş'arîliğe yer vermiş ve fırka-i nâciye olarak İmâmiyye Şîası'nı konumlandırmıştır. Öte yandan Mu'tezile'nin 18 fırka olduğunu belirtmiş, fakat alt kolları hakkında bilgi verirken 19 fırka sıralamıştır. Bunun dışında *Şerhu'l-Mevâkıf* taki mezheplerle ilgili nakillerde bazen tahrifat yoluna gitmiş, bazen de nakilleri diğer mezheplerin aleyhine olabilecek şekilde dönüştürmüştür.

Risalede yetmiş iki fırka arasında en geniş yer Eş'arîliğe ayrılmış ve bu kısımda Devvânî'nin fırka-i nâciyenin Eş'arîlik olduğu iddiası çürütülmeye çalışılmıştır. İlk üç halife ve sahabenin önemli bir kısmı Eş'arîler'in öncülükleri olarak değerlendirilmiş ve sahabenin halife olarak Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi, Hz. Ömer'in müt'a nikahını yasaklaması, halife seçimini şûraya havale etmesi ve ezandan "Hayye alâ hayrî'l-amel" cümlesini çıkarması,⁵² Hz. Ebû Bekir'in Hz. Fâtıma'nın Fedek toprakları ve Hz. Peygamber'in mirasından pay alma talebini reddetmesi ve sahabeden bazılarının Cemel ve Sıffin'de Hz. Ali'ye karşı savaşmaları gibi Şîi akîdeye göre dine muhalif fiiller Eş'arîliğin hanesine yazılmıştır. Bunun dışında yazara göre Eş'arîler, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra halife tayin etmediğini iddia etmişler, nas ve vasiyetle imam tayin edilen ve günahlardan masum olan 12 imam yerine Kureyş'e mensup olmak şartıyla fasık ve hatta küfür sahibi kişilerin bile imam olabileceği ve insanların da ona biat etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hristiyanların teslîs inancına benzer şekilde dokuz sıfatı ezeli kabul etmişler ve böylelikle taaddüd-i kudemâ görüşüne sapmışlardır. Allah'ın şerri yaratmasını, kulların güç yetiremeyecekleriyle sorumlu tutulmalarını ve rü'yetullahı caiz görmüşlerdir. Nebilerin günah işlemelerini mümkün görmüşler⁵³ ve bunu delillendirme adına eserlerinde Hz. Peygamber'in günah işlediğine dair çeşitli rivayetler nakletmişlerdir.⁵⁴ Nebilerin anne ve babalarının kafir olmalarını mümkün görmüşlerdir. İlk kıyas yapan şeytan olduğu ve bu yöntem şeriatça zemmedildiği halde hüküm çıkarmada kıyasa başvurarak kişinin zina yaptığı kadının kızıyla evlenmesini ve livâta yapanlardan haddin sakıt olmasını caiz görmüşler, eğlence, gınâ ve satranç oynamayı mübah kabul etmişlerdir. Köpek etinin helal olduğunu, tabakanmış köpek derisiyle namaz kılmanın, nebîz içmenin ve onunla abdest almanın caiz olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁵

Esasen yazar, Eş'arîler'e yönelik bu eleştirilerini İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Minhâcü'l-kerâme*'sinden nakletmiştir. Fakat Hillî'nin İmâmiyye dışındaki mezheplerin dine muhalif görüşleri sadedinde zikrettiği meselelerin tamamına Eş'arîler'in batıl görüşleri olarak yer vermiştir. Hillî, İmâmiyye Şîası'nın fırka-i nâciye olduğunun ispatı noktasında kendi mezhebinin görüşlerinin imamlar yoluyla Hz. Peygamber'e dayandığını ve bundan dolayı da Şîilerin kıyas ve icthad gibi hüküm çıkarma yöntemlerine ihtiyaç duymadıklarını iddia etmiştir. Diğer mezhep mensuplarının ise imamlar gibi ilimleri vahye dayanan bir otoriteye sahip olmadıkları için dinde kıyas yoluyla icthada başvurmak zorunda kaldıklarını ve belirledikleri icthad kaideleri doğrudan doğruya livâta yapanlardan haddin sakıt olması, nebîz içmenin, köpek eti yemenin, nebîzle abdest alıp köpek derisi ile namaz kılmanın mübah olması gibi şeriata aykırı hükümlere ulaşmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir.⁵⁶ *Fırka-i Nâciye* yazarı ise Hillî'nin diğer mezhep mensuplarının özellikle de farazî fıkıhla ilgili ve istisnai fetvalarını ön plana çıkararak aktardığı bu bilgilere Eş'arîler'in batıl görüşleri altında yer vermiştir. Örneğin Hillî'nin nebîzle abdest alarak tabakanmış köpek derisiyle namaz kılmak şeklinde aktardığı uygulama Hanefî mezhebiyle ilişkilidir ve Hanefîleri ilzam etmek için Şâfiî fakihlerinden Abdullâh b. Ahmed el-Mervezî'nin (öl. 417/1026) bu mezhebin istisnai kaidelerini ön plana çıkararak kıldığı bir namaza dayanmaktadır.⁵⁷ Ayrıca Sünnî fıkıh mezheplerinde köpek eti yemenin mübah olduğuna dair görüş bulunmamaktadır.⁵⁸

⁵² Şîiler bu cümlenin ezanın bir parçası olduğunu, fakat Hz. Ömer tarafından kaldırıldığını iddia etmişlerdir. Bk. Hanifi Şahin, "Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 5/1, (Bahar 2012), 35-65.

⁵³ Bu konu Eş'arîler arasında ihtilafli meselelerden birisidir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Akçay "Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011), 1-33.

⁵⁴ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 80b.

"اشاعة تجویز فسوق نسبت به انبياء کرده تخطئه الانبياء نوشته اند. چنانچه نسبت به حضرت رسالت کرده گفته اند که ساز شنیده و از نا محرم اجتناب نمی کرده و در کتب ایشان مذکور است که حضرت رسالت متوجه این امر شنیع بود که عمر رسید و مانع شد و از ایشان منقول است که روزی حضرت رسالت سماع می نمود و مخدرات دست می زدند، چون عثمان پیدا شد از شرم او که عابد آن زمان بود ترک نمودند و گفته اند که حضرت بر پا رد [...] خانه بول کرد و خود را نشست بلکه از عائشة پاک بودن منی را نقل کرده اند."

⁵⁵ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 79b-81b.

⁵⁶ Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*, 35-49.

⁵⁷ Bk. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 14, 144.

⁵⁸ Ali Bardakoğlu, "Köpek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/251-252.

Fırka-i Nâciye yazarı, Havâric ve Mürcie ilgili genel bilgileri Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inden,⁵⁹ bu mezheplerin alt fırkalarıyla ilgili tasnifi *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan almıştır.⁶⁰ Öte yandan *el-Milel ve'n-nihâl*'den yaptığı nakillerde bazı müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin Şehristânî'nin "Nakledildiğine göre Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib, Saîd b. Cübeyr, Talk b. Habîb...Ebû Hanîfe...Mürcie'nin ileri gelenleridir"⁶¹ ifadesini, "Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib'den nakledilmiştir ki Saîd b. Cübeyr, Ebû Hanîfe... Mürcie'dendir" şeklinde değiştirmiş ve böylelikle Hasan b. Muhammed'i Mürciî şahıslar arasından çıkarmıştır.⁶² Muhtemelen Hz. Ali'nin torununun Mürciî sayılmasından duyduğu rahatsızlıktan dolayı bu şekilde bir tasarrufta bulunmuştur. Ayrıca Şehristânî, Mürcie'nin Gassâniyye fırkasını anlattığı kısımda Gassân'ın Ebû Hanîfe'den kendi mezhebine benzer düşünceler naklettiğini ve onu Mürcie'den saydığına dair bilgileri aktardıktan sonra, bunun Ebû Hanîfe'ye yönelik bir iftira olduğunu belirtmiş ve onun yanlışlıkla Mürciî sayılmasının sebeplerine dair ihtimalleri sıralamıştır.⁶³ *Fırka-i Nâciye* yazarı ise "Gassân mezhebinin Ebû Hanîfe'den nakletti" demekle yetinmiş⁶⁴ ve itirazları görmezden gelmiştir.

Şerhu'l-Mevâkıf'ta Mu'tezile'nin yirmi altı fırkasına yer verilirken⁶⁵ *Fırka-i Nâciye*'de on sekiz firkadan oluştuğu belirtilmiş,⁶⁶ fakat *Şerhu'l-Mevâkıf*'taki yirminci fırka olan Behşemiyye dışındaki on dokuz fırka aynı şekilde sıralanmıştır. Mu'tezile ile ilgili genel bilgiler ve itizâl kavramının kökeniyle ilgili tartışmalar *el-Milel ve'n-nihâl*'den özetlenmekle birlikte⁶⁷ sonunda asıl kaynaktan bulunmayan bir ilave yapılmış ve aslah prensibi, sıfatlar ve hüsün-kubuh gibi meselelerde Mu'tezile'nin İmâmiyye ile muvafık olduğu ifadesi ilave edilmiştir.⁶⁸ Aynı şekilde *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta imamet konusunda Nazzâmiyye ile ilgili olarak "Râfiziliğe meyletmişlerdir"⁶⁹ ifadesi "İmâmiyye'ye meyletmişlerdir"⁷⁰ şeklinde değiştirilmiştir. Neccâriyye, Cebriyye ve Müşebbihe ile ilgili bilgiler *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan özetlenmiş, fakat Hâlis Cebriyye ile ilgili "Allah'ın görülmeceği, ilâhî kelâmın yaratılmışlığı ve şeriat gelmeden önce mârifetullahın aklen zorunlu olduğu hususunda Mu'tezile ile uyuşurlar"⁷¹ cümlesindeki son kısım "...İmâmiyye ile uyuşurlar"⁷² şeklinde değiştirilmiştir. Yazarın bu müdahaleleri oldukça anlamlı ve bir yönüyle de metindeki asıl iddiasını zayıflatan bir içeriğe sahiptir. Çünkü ileride görüleceği üzere onun İmâmiyye'nin fırka-i nâciye olduğunun ispatı noktasında en önemli dayanağı bu mezhebin akîdede diğer mezheplerden ayrışmasıydı.

Yazar, Şîa ile ilgili bilgileri ve Şiî fırkalar tasnifini *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan almış,⁷³ fakat Cürcânî'nin Şîa'nın aslında Gulât, Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde üç ana firkadan oluştuğu ifadelerine⁷⁴ çeşitli itirazlar getirmiştir. Zeydiyye ve Gulât'ı Şîa'nın kapsamından çıkarmış, İmâmiyye'nin Mu'tezile ve Ahbâriyye şeklinde ikiye ayrıldığına dair sözlerinin aslının olmadığı kaydını düşmüştür.⁷⁵

6. Fırka-i Nâciyenin Tespit Yöntemine Dair Polemikler

⁵⁹ Krş. Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 146-152, 178; Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 81b.

⁶⁰ Krş. Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/800-804; Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 83a-83b.

⁶¹ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 186.

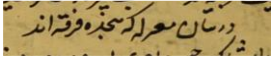
⁶² Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 83b.

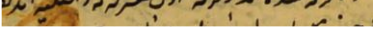
"... از حسن بن محمد بن علی بن ابی طالب منقول است که عمرو بن مرة و ابو حنیفة و.... از ائمة حدیث مرجیه اند."

⁶³ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 180.

⁶⁴ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 83a.

⁶⁵ Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/750-766.

⁶⁶ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 83b. Ayrıca Mu'tezile'nin usûle ilişkili genel görüşleri

aktarıldıktan sonra bu mezhebin 10 firkaya ayrıldığı ifade edilmiştir. Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 84a.

⁶⁷ Krş. Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 50-52; Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 83b-84a.

⁶⁸ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 84a.

⁶⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/755.

⁷⁰ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 84b.

⁷¹ Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/806.

⁷² Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 86b.

⁷³ Tek fark *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta Gulât'ın 9. fırkası olarak zikredilen Zemmiyye yerine 'Ulyân b. Zerâğ'ın (?) kurucusu olduğu 'Ulyâniyye (?) isimli bir firkaya yer verilmesidir.

"علیانیه که اصحاب علیان بن زراغاند"

Krş. Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/772; Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 88b.

⁷⁴ Krş. Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/776; *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 87a.

"صاحب مواقف اصول شیعه را سه فرقه گفته: غلاة و زیدیه و امامیه. و شهرستانی در ملل و نحل پنج ساخته: کیسانیة و زیدیه و امامیه و غلاة و اسماعلیة و هجده فرقه غلات."

⁷⁵ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 90a.

"آنچه صاحب مواقف گفته که امامیه چند فرقه شده اند و بعد از جعفر صادق اختلاف کرده اند، محقق نیست. و آنچه امام ایشان ذکر کرده محصلی ندارد."

Mezhep mensupları görüşlerinin İslam'a bütün olarak muvafık olduğuna dair naslar üzerinden temellendirme yapmanın veya nasların kendi mezheplerine işaret ettiği iddialarının yanında, geriye dönük tarih inşasıyla mezheplerinin menşei Hz. Peygamber'e dayandırma,⁷⁶ ashâbü'l-adl ve't-tevhîd,⁷⁷ el-adliyye,⁷⁸ ehl-i istikamet,⁷⁹ ehl-i sünnet ve cemaat⁸⁰ veya ehl-i cemâat⁸¹ gibi İslam'ın merkezî ve mutlak kavramları üzerinden kendilerine mezhep ismi seçme, itikadî konularda ifrat ve tefritten uzak olup vasat ümmeti temsil ettiklerini iddia etme,⁸² mezhep mensuplarının çokluğunun (sevâd-i a'zam) hak yolda olmaya işaret ettiği veya mensubu az olan mezheplerin kendilerini seçkin/nitelikli zümre olarak konumlandırması⁸³ gibi yöntemler üzerinden kendi mezheplerinin fırka-i nâciye olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Bazen de mezhep içi ihtilafların veya fikrî vahdetin mevcudiyeti de fırka-i nâciyenin tespitinin sabitelerinden olmuştur. Bazı makâlât yazarları, başka mezhep mensupları arasında birbirlerini tekfire varan ihtilaflara rağmen kendi mezhepleri içerisinde fikrî vahdetin bulunduğunu ve bu durumun da mezheplerinin fırka-i nâciye olduğunu ispatı olduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁴ Bunlar dışında Nasîrüddîn et-Tûsî'nin "itikadî meselelerin tamamında diğer mezheplerden farklılaşmak" şeklinde ortaya koyduğu yöntem de fırka-i nâciyenin tespiti noktasına yeni ve renkli bir tartışma alanı açmıştır.

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*'de fırka-i nâciyenin İmâmiyye Şîası olduğunu ispatı noktasında Nasîrüddîn et-Tûsî'yle aralarında geçen şu diyaloga yer vermiştir:

Ona mezhepler hakkında sordum. O da "Mezhepler ve Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi kurtuluşa erecek, diğerleri cehenneme gidecektir' hadisi üzerine araştırmalar yaptık ve fırka-i nâciyenin İmâmiyye olduğunu gördük. Çünkü onlar bütün mezheplerden ayrılmıştır, fakat diğer mezheplerde akaid/usûl konularında ortaklık söz konusudur" cevabını verdi.⁸⁵

Tûsî, İmâmiyye'nin hangi konularda diğerlerinden ayrıştığını belirtmemekle birlikte Hillî, kendi mezhebinin itikadî bir mesele olan imamet görüşüyle bütün mezheplerden ayrıştığını ve doğal olarak da fırka-i nâciye olduğunu iddia etmiştir. Fakat onun Tûsî'ye nispet ettiği bu sözler bazı kuşukları beraberinde getirmektedir. Tûsî'nin fırka-i nâciyenin tespiti noktasında tek başına farklılaşmak şeklinde zayıf bir temellendirme yapıp yapmayacağı bir tarafa, *Kavâ'idü'l-aķâ'id*'de bizzat kendisi İmâmiyye'nin itikadda Mu'tezile ile muvafık olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Üstelik diğer Şîî fırkaların da imameti itikadî bir mesele kabul etmiş olmaları Hillî'nin imamet üzerinden farklılaşma iddiasını geçersiz kılacak bir unsurdur.

Söz konusu çelişkilere rağmen Tûsî'nin yöntemi fırka-i nâciyenin ispatı noktasında yeni bir kapı aralamış; sahiplenme veya cevap üretme noktasında geniş bir edebiyatın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yönde edebiyatın ortaya çıkmasının asıl sebebi, bu yöntemin sağlam sabitelere dayanmasından ziyade 9./15. asrın meşhur Eş'arî alimlerinden Devvânî'nin *Şerhu'l-Aķâ'idü'l-Ađudiyye*'de Hillî'nin iddialarının temelsiz olduğunu belirtmesi, fakat aynı yöntem üzerinden bu kez fırka-i nâciyenin Eş'arîlik olduğunu iddia etmesidir. Devvânî'ye göre İmâmiyye geçmişten beri kabul edildiği üzere itikadî konuların çoğunda Mu'tezile ile muvafıktır. İmâmiyye'nin diğer mezheplerden ayrıştığı tek konu imamettir. Bu da tamamıyla fûrûya taalluk eden bir meseledir. Dolayısıyla bu mezhebin itikadda diğer mezheplerden ayrıştığı iddiası temelsizdir. Aynı yöntem üzerinden düşünülürse fırka-i nâciye olmaya en müstehak mezhep Eş'arîlik'tir. Çünkü bu mezhep mensupları; sıfatların ne aynı ne de gayrî olması, rû'yetullah, irade ve rızânın birbirinden farklı sıfatlar olması ve kesb gibi gerçekten de akîdeyle ilişkili pek çok meselede diğer mezheplerden farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁸⁷

⁷⁶ Kādî Abdülcebbar, "Fazlü'l-i'tizâl", 214-215; Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyide İsmâil Kâşif (Uman: Saltanatu Ummân Vizâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1400), 2/478.

⁷⁷ Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 50.

⁷⁸ Muhammed el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî, "Kitâbu'l-uşûli't-tis'a", *Mecmû'u kütüb ve resâ'il*, thk. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (Yemen: Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî, 1423), 109.

⁷⁹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/471.

⁸⁰ İsmâilî gelenekten Ebû Hâtım er-Râzî (öl. 322/933-34) ve Mu'tezilî gelenekten Kādî Abdülcebbar (öl. 415/1025) gerçek Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın kendi mezhepleri olduğunu iddia etmişlerdir. Bk. Ebû Hâtım Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-Râzî, "Kitâbü'z-Zîne", *el-Gulûv ve'l-fıraku'l-Gâliyye fî'l-hâdîretü'l-İslâmiyye*, thk. Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî (Bağdad: Dâru Vâsıt, 1982), 252-256; Kādî Abdülcebbar, "Fazlü'l-i'tizâl", 185-186.

⁸¹ Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî, *er-Red 'alâ ehlil-bida' ve'l-ehvâ'iz-zâlle*, thk. Seyit Bahcivan (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 134.

⁸² Şihâbüddîn (Ebû'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emşâr*, thk. Kâmil Selmân el-Cubûrî - Mehdî en-Necm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 23/170-171.

⁸³ Bk. Kādî Abdülcebbar, "Fazlü'l-i'tizâl", 186-189. Bu yöntem en fazla başvuranlar İmâmiyye Şîası mensuplarıdır. Onlar, çoğunluğu temsil eden Sünnîler'e karşı azlığın çokluktan üstün olduğuna çeşitli rivayetlerle desteklemeye çalışmışlardır. Bk. Râdiyyüddîn Alî b. Mûsâ b. Ca'fer İbn Tâvûs, *eş-Tarâ'if fî ma'rifeti mezâhibi't-tavâ'if*, thk. Ali Âşûr (Kum: Matbaatü'l-Hayyâm, 1400), 1/7-8; Tabersî, *Esrârü'l-imâme*, 220-221; Esterâbâdî, *Dânişnâme-i Şâhiyye* (10633), 54b; Alaüddîn Abdülhâlik Kâdîzâde Kerehrûdî, *Tühfetü's-Şâhiyye*, thk. Şeyh Muhammed Ali Resûlî (Kum: İlmiyye, 1415), 192-195; Molla Muizzüddîn Erdistânî, *Kâşifü'l-Hak* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 811), 366a-366b; Mukaddes Erdebîlî (?), *Hâdikâtü's-Şî'a*, 2/1008-1009.

⁸⁴ İsmâilî gelenekten Ebû Temmâm (4/10. asır) ve Sünnî gelenekten Bağdâdî benzer çıkarımlarla kendi mezheplerinin fırka-i nâciye olduğunu iddia etmişlerdir. Bk. Ebû Temmâm el-İsmâilî el-Harezmi, "Bâbü's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere", *An Ismaili Heresiography: The "Bâb al-Shaytân" from Abū Tammām's Kitāb al-Shajara*, haz. Wilferd Madelung, Paul E. Walker (Leiden: Brill, 1998), 8; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 253.

⁸⁵ Hillî, *Minhâcü'l-kerâme*, 49.

⁸⁶ Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hasen Tûsî, "Kavâ'idü'l-aķâ'id", *Telhîşü'l-Muħaşşal* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1405), 461.

⁸⁷ Bk. Ebû'l-Feth İsmail b. Mustafa Gelenbevî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl (Mercânî ve Halhâlî Hâşiyeleri ile Birlikte)* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317), 40-42.

Devvânî'nin ispat yöntemi, mezhebî aidiyetler üzerinden farklı coğrafyalarda farklı karşılık bulmuştur. Osmanlı alimlerinden bazıları Mâturidîliğin görmezden gelinerek fırka-i nâciyenin Eş'arîliğe hasredilmesine tepki gösterirlerken,⁸⁸ İmâmiyye Şîası mensupları fırka-i nâciyenin İmâmiyye olduğunu ispatlama noktasında Devvânî'nin görüşlerini çürütülmesi gereken ana iddia olarak görmüşlerdir. Öte yandan Devvânî, Safevîler dönemi Şîiliği özelinde merkezi bir yere sahipti. Bu dönemde medreselerde onun *Tecrid* haşiyeleri yaygın bir şekilde okutulmakta ve metinleri üzerinden fikrî açılım söz konusuydu.⁸⁹ Bu etkisinden dolayı çok sayıda Şîî alim ona reddiye yazmış ve onun iddialarını çürütmek maksadıyla akîde alanında İmâmiyye ile Mu'tezile arasına mesafe koymaya çalışmıştır.⁹⁰ Hatta Safevîler döneminin meşhur Şîî alimlerinden Nûrullah Tüsterî (öl. 1019/1610), Devvânî'nin iddiasına karşılık İmâmiyye'nin aksine Eş'arîler'in pek çok konuda Mu'tezile ile muvafık olduğunu iddia etmiş ve bunu temellendirme adına iki mezhep arasında akaide dair meselelerde ortaklık kurmaya çalışmıştır.⁹¹

Şîî gelenekte Devvânî'nin iddialarına cevap üretilen ilk metinlerden birisi *Fırka-i Nâciye* risalesidir. Yazar, Devvânî'ye cevaben iki farklı yöntem üzerinden İmâmiyye'nin fırka-i nâciye olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. İlk olarak Eş'arîliğin diğer mezheplerden ayrışmasını, dinin esaslarına ve akl-ı selîme muhalif bir ayrışma olarak nitelemiş, ikinci olarak imameti akaid konusu kabul ederek diğer mezheplerden farklılaşan ve söz konusu yöntem üzerinden fırka-i nâciye olması gereken Gulât, İsmâiliyye, Keysâniyye ve Zeydiyye gibi Şîî fırkaları çeşitli temellendirmelerle fırka-i nâciyenin dışına çıkarmaya çalışmıştır.

Yazara göre Devvânî'nin, "İmâmiyye'nin ayrıştığı en önemli mesele imamettir, bu da fûrûya taalluk eden bir konudur" sözü temelsizdir. Çünkü Şehristânî *el-Milel ve'n-nihâl*'de "Ümmet arasında çıkan en büyük ihtilaf hilafet konusunda olmuştur"⁹² demiştir. Ayrıca Tûsî, usûl konularında diğer mezheplere muhalefet etmek sözüyle, akla ve dine aykırı olmayan farklılıkları kastetmiştir. Nitekim Havâric, Haşviyye, Müşebbihe veya Gulât usûl konularında diğer mezheplerden tamamen farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Havâric'den bir zümre, ashabın tamamını tekfir etmiş,⁹³ imam/halife tayinini zorunlu görmemiş ve büyük günah işleyenleri tekfir etmiştir. Gulât'a mensup olanlar tamamen teçsime sapmış, Haşviyye'den bazıları Müslümanların Allah ile tokalaşmasını ve kucaklaşmasını mümkün görmüşler ve Allah'ın bütün uzuvlara sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Benzer şekilde İşrâkîler'in, Meşşâiler'in, Muhakkik Sûfiler'in çoğunluğu ile İmâmiyye ve Mu'tezile, kulların fâil-i muhtâr ve bundan dolayı da kötü fiillerin mutlak olarak onlardan sâdır olduğunu belirtmelerine rağmen Eş'arîler, ümmetin büyük çoğunluğuna muhalefet ederek ve akl-ı selîme aykırı bir şekilde bütün fiillerde hakiki müessirin sadece Allah olduğunu iddia etmişlerdir.⁹⁴ İmâmiyye mensupları ise nebilerin ve imamların günahlardan ve hatalardan masum oldukları görüşüyle İsmâiliyye dışındaki bütün mezheplerden ayrışır. Bunun dışında diğer mezheplerden farklı olarak şeriatın muhafazası için nas ve vasiyet ile tayin edilmiş 12 imam bulunduğuna ve 12. imam Mehdî'nin büyük gaybet döneminde ibadetle, Şîiler'e yardım ve destekle meşgul olduğuna inanırlar. Bütün imamların fazilette nebilere eşit oldukları konusunda ittifak etmiş olmakla birlikte; Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i Hz. Peygamber hariç bütün nebilerden üstün, Hz. Ali'nin ise nübüvvet dışında Hz. Peygamber'le fazilette eşit olduğuna inanırlar. Nebilerin anne ve babalarının kafir olmalarını ve onlardan çirkin fiillerin sâdır olmasını caiz görmezler; aksine 12. imam Mehdî'den başlamak üzere bütün nebilerin ve imamların soylarını masum bilirler. İmamların karşı çıkmasından dolayı rey ve içtihada iltifat etmezler, kıyas ve istihsanı caiz görmezler. İmamların hükümlerine muhalefet ederek icthad ve kıyas gibi akli çıkarımlara başvurmanın küfür olduğuna inanırlar. Ezelilik ve kîdemi sadece Allah'a mahsus kabul ederler. Rû'yetullahı caiz görmezler ve Allah'ı mahluklara benzemekten, cevheriyet ve cismiyetten tenzih ederler. Allah'a aslahı vacip bilirler ve fesad ve çirkinlikleri; kader ve kazaya nispet etmezler. Allah'ın emirlerine itaat edenleri ödüllendirmesinin zorunlu olduğuna inanırlar. Asilerin tövbe ettikten sonra kurtulacaklarını inanırlar. Bu görüşlerden dolayı İmâmiyye, dinin esaslarına bağlı kalarak usûl ve fûrûda Müşebbihe, Cebriyye, Mürcie Neccâriyye, Havâric ve Eş'arîlik gibi mezheplerden ayrışır.⁹⁵

⁸⁸ Gelenbevi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl*, 1/35-36. Ayrıca bk. Mehmet Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX/2 (2016), 58-62.

⁸⁹ Bk. Halil Işık, "Şia'da Usuli-Ahbari Ayrışması (Ayrışmanın Tarihlendirmesi ve Fikri Zemini Üzerine Yeni Bir Okuma Önerisi)", *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*, ed. Orhan Karaoğlu - Nail Elhan (Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2022), 150.

⁹⁰ Seyyid Şerif Mar'âşi Hüseyinî Nurullah Tüsterî, *Meşâ'ibü'n-nevâsib fi'r-redd-i Nevâkizu'r-revâfîz*, thk. Kays Attâr (Kum: İntişârâtı Delîli Mâ, 1426), 1/104-124; Esterâbâdî, *Dânişnâme-i Şâhiyye* (10633), 53b-54a; Kummî, *Dürerü'l-esrâr* (721), 44b-83a. 11./17. asrın meşhur Şîî alimlerinden İsmâil Hâtûn Âbâdî (öl. 1116/1705), Devvânî'nin *Şerhu'l-Akâ'idü'l-Âdudîyye*'sine şerh yazmıştır. Bk. Dirâyetî, *FENHÂ*, 19/970. Ayrıca meçhul bir Şîî alim 1010/1601 yılında Devvânî'nin iddialarına karşı hacimli bir reddiye kaleme almıştır. Bk. Dirâyetî, *FENHÂ*, 4/870.

⁹¹ Tüsterî, *Meşâ'ibü'n-nevâsib*, 1/115-124. Benzer görüşler için bk. Erdistânî, *Kâşifü'l-Hak* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 811), 370b; Mukaddes Erdebîlî [?], *Hadîkatü's-Şî'a*, 2/1019.

⁹² Şehristânî, bu sözüyle imametinin usûl konusu olduğunu kastetmemiştir. Nitekim aynı eserde imameti usûl konularının dışında tutmuştur. Bk. Şehristânî, *Milel ve'n-nihâl*, 24, 28.

⁹³ Yazara iddiasının aksine Hâricîler, Siffîn'e kadar yaşayan sahabenin tamamını mümin kabul ederler. Bk. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/478-479. Sahabeyi tekfir konusunda İmâmiyye Şîası mensupları, Hâricîler'e nispetle daha katı bir tavır takınmışlar ve birkaç kişi hariç sahabenin tamamını mürted kabul etmişlerdir. Bk. Kâ'bî, "Kitâbü'l-Makâlât", 85; Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 48.

⁹⁴ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 90a-90b.

⁹⁵ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 91b-92a.

Yazar, söz konusu iddialarıyla Şîa dışındaki mezhepleri, "Ehl-i beyt'im Nuh'un gemisi gibidir, kim ona binirse kurtuluşa erer, kim de ondan geri kalırsa boğulur"⁹⁶ rivayeti üzerinden çeşitli değerlendirmelerle Şîa'nın diğer kollarını fırka-i nâciyenin kapsamından çıkarmış ve Nuh'un gemisine binecek ve kurtuluşa erecek fırkanın İmâmiyye Şîası olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Gulât, İsmâiliyye, Zeydiyye ve Keysâniyye fırka-i nâciye olamaz. Çünkü İsmâiliyye, Melâhîde'nin büyük fırkalarındandır ve onlar Hz. Peygamber'in şeriatını tamamıyla tahrif etmişlerdir. Zeydîler usûlde akla aykırı esaslar belirlemişler, imamın beş vasfa sahip olması gerektiğini iddia ederek dönemlerinde insanların en faziletli ve şerefli olan Ali b. Hüseyin, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık ve diğer imamların imametlerini kabul etmemişlerdir.⁹⁷ Keysâniyye ise şeriatın hükümlerini tevîl etmiş, bu mezhep mensuplarından bazıları kıyâmet, haşir ve neşri inkar etmişler ve tenasühe sapmışlardır. Dolayısıyla fırka-i nâciye ve haddi zatında Nuh'un gemisine binecek olanlar usûl ve fûrûuyla, tefsir ve ahbârıyla ismeti, mürüvveti, cesareti, ledünnî ilmi ve bütün kemal sıfatları ispat edilmiş Ehl-i beyt'in sözüne bağlı olan İmâmiyye Şîası'dır. İmâmiyye mensupları cennete, diğerleri ise cehenneme gideceklerdir. İmâmiyye'den cehenneme müstehak olup da Allah'ın rahmetine ve Ehl-i beyt'in şefaatine mazhar olamamış kişiler cehenneme gidebilirler, fakat orada ebediyen kalmazlar.⁹⁸

Sonuç

Tarihi malzeme, süreç içerisinde sürekli olarak dönüşüm geçirir ve aidiyetler üzerinden farklı anlamlar kazanabilir. Makâlât yazarlarının -önemli bir kısmının herhangi bir ayrışmaya sebep olmadığı kaydı- mezheplerin teşekkülüne sebep olan ihtilaflar şeklinde zikrettikleri hadiseler, mezhep mensuplarının kendi tarih inşalarında farklı okumaların parçası olabilmıştır. Örneğin kırtâs hadisesi ve Hz. Peygamber'in vefatı sonrası halife seçimi; makâlât yazarları ve genel anlamda İslam mezheplerinin çoğunluğu için önemi haiz meseleler olmadığı halde, imamet merkezli akîde inşa eden ve tarih anlatılarını bütün olarak bu olaylara dayandıran Şîa mensupları açısından akîdeye taalluk eden esaslı meselelere dönüşebilmiştir. Aynı şekilde Şehristânî'nin mezheplerin teşekkülünün ve hatta nebilere muhalefetin temelinde yatan mesele olarak zikrettiği ve genel anlamda sonraki makâlât müelliflerinin -muhtemelen kurulan zayıf ilişki veya kaynağının belirsizliğinden dolayı- sahiplenmediği şeytanın ortaya attığı yedi şüphe, ihtilafların imamlara muhalefet ederek akıl ve hevaya tabi olmaktan kaynaklandığını iddia eden Şîilerce kullanışlı bir veri haline gelebilmiştir. Benzer şekilde Tûsî'nin, fırka-i nâciyenin tespitine dair basit yöntemi, aidiyetler üzerinden genişleyen ve farklılaşan bir muhtevaya sahip olabilmıştır. Devvânî'nin aynı yöntem üzerinden Eş'arîliğin fırka-i nâciye olduğu iddiası, Osmanlı düşüncesinde Mâturidîliğin keşfedilmeye başlandığı bir dönemde fırka-i nâciyenin Eş'arîliğe hasredilmesine yönelik tepkiye sebep olmuş, Şîî düşüncede ise usûl konularında İmâmiyye'yi Mu'tezile'den ayırtırmaya dönük bir inşanın muharrir unsuru olmuştur.

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin aktarımını doğru kabul edersek Tûsî'nin tek başına usûlde farklılaşmak şeklinde zayıf bir öncül üzerinden fırka-i nâciyenin tespitine dair belirlediği yöntem noktasında en dezavantajlı mezheplerden birisi İmâmiyye Şîası'ydı. Çünkü bizzat Tûsî'nin de belirttiği gibi İmâmiyye'nin akaid konularında genel anlamda Mu'tezile'yle muvafık olması bu iddiayı zayıflatan bir içeriğe sahipti. Üstelik hem Hillî'nin hem de fırka-i nâciye yazarının sunduğu şekliyle İmâmiyye'nin diğer mezheplerden farklılaştığı asıl mesele imametti. Bu farklılığın da sadece Şîilik içerisinde bir karşılığı bulunmaktaydı. İmamet usûl konusu kabul edilse bile İmâmiyye Şîası diğer Şîî fırkalardan imamların sayıları, isimleri ve nitelikleri gibi bir yönüyle usûlün fûrûna taalluk eden meselelerde ayrışmaktaydı.

Esasen fırka-i nâciye yazarının İmâmiyye'nin diğer mezheplerden farklı görüşleri sadedinde zikrettiği itikadî konular, Devvânî'yi haklı çıkaracak bir niteliğe sahiptir. Çünkü imamet görüşü dışındaki farklılıklar olarak zikrettiği sıfatlar, mârifetullah, va'd ve va'id, rü'yetullah, aslah prensibi gibi itikadî görüşler genel anlamda diğer mezheplerle, özellikle de Mu'tezile'nin kelâmî görüşleriyle uyumludur. Nitekim metnin pek çok yerinde yazar, söz konusu kelâmî mesâilden bahsederken Mu'tezile'nin İmâmiyye ile muvafık olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir. Muhtemelen bundan dolayı risalenin hatimesinde İmâmiyye'nin akîdede diğer mezheplerden farklılıklarını zikrederken, Mu'tezile'yi paranteze almış ve imamet konusu dışında İmâmiyye'nin bu mezheple ne tür farklılıklara sahip olduğuna değinmemiştir.

Kaynakça

⁹⁶ Bu hadis hakkında değerlendirmeler için bk. Hüseyin Kahraman, "Şîa'da Bir Hidâyet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve 'Nûh'un Gemisi' Benzetmesi", *Marife* IV/3 (2004), 175-187.

⁹⁷ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 92a.

"و زیدیه مدار خود بر اصل نا معقولی نهادند که شرایط اربعه خمسہ در امام می باید و با وجود حضرت امام زین العابدین و امام محمد باقر و امام جعفر صادق و سایر حضرات که به اتفاق جمیع امت اشرفاند و احقاند به امامت نسبت به اهل زمان خود صاحب شرایط اربعه را امام می دانند."

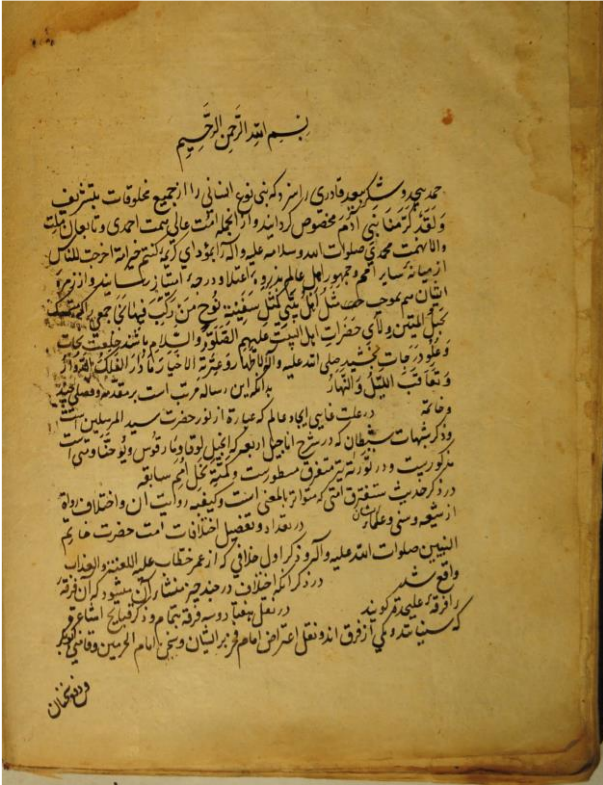
Yazarın Zeydiyye ile ilgili ifadeleri tam anlaşılabilir değildir. Muhtemelen Zeydîler'e göre imamın sahip olması gereken a) Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin soyuna mensup olmak, b) âlim, c) zahit d) cesur olmak ve e) kılıcıyla açık bir şekilde davette bulunmak şeklindeki beş şart kastedilmektedir. Bk. Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî, "el-İmâme", *Mecmû'u kütüb ve resâ'il*, thk. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dârü'l-Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422), 2/192; er-Ressî, "Kitâbu'l-uşûli't-tis'a", 108-109. Zeydîler, zikredilen imamların açık bir şekilde kılıçla davette bulunmadıkları için imametlerini kabul etmezler. Bk. Müflah b. el-Hüseyin b. Râşid İbn Salâh el-Buhârî [?], *İlzâmü'n-nevâsib*, thk. Abdürrizâ en-Necefi (Kum: Mevlûd Ka'be, 1420), 92.

⁹⁸ Hüseyinî [?], *Fırka-i Nâciye* (4485/3), 92a-93a.

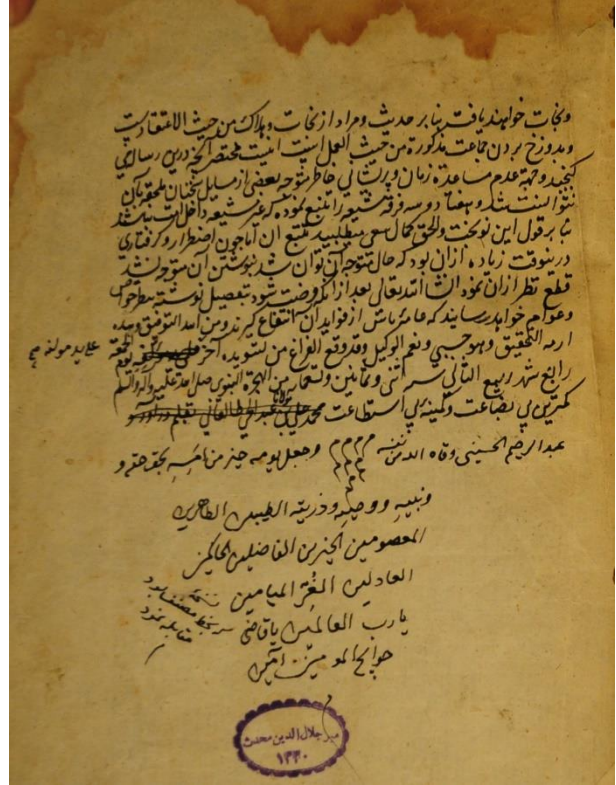
- Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî el-Kâdî. "Fażlül-i-tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile mübâyenetühüm li sâ'iri'l-muĥâlîfin". *Fażlül-i-tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Fuâd Seyyid. Tunus: et-Dârü't-Tûnusiyye, 1393.
- Ahmetoĥlu, Şahin. *Şî-İmâmîyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılıĥı*. Ankara: İlahîyât Yayınları, 2014.
- Akçay, Mustafa. "Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011), 1-33.
- Âmidî, Seyfüddîn el-. *Ebkârü'l-efkâr*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2. Basım, 2004.
- Baĥdâdî, Ebü Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-. *el-Farĥ beyne'l-fırâĥ*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Kahire: Dârü't-Tevfikîyye li't-Türâs, 2010.
- Bardakoĥlu, Ali. "Köpek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bursî, el-Hâfız Receb el-. *Meşâriku'l-envârî'l-yaĥin fî esrâri Emiri'l-mü'minin*. thk. Ali Âşûr. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1422.
- Cürĥânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkif: Mevâkif Şerhi*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Dehorgânî, Muhammed Yûsuf b. Muhammed Beg. *Büstânü'n-Nâzirîn fî E'immeti'l-Hâdîn*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10133.
- Dirâyetî, Mustafa. *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Haĥtî İrân (FENHÂ)*. 45 Cilt. Tahran: Sâzmân-ı İsnâd ve Kitabhâne-i Milli-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân, 2012.
- Ebû Temmâm el-İsmâilî el-Harezmi. "Bâbü's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere". *An Ismaili Heresiography: The "Bâb al-Shaytân" from Abû Tammâm's Kitâb al-shajara*. haz. Wilferd Madelung, Paul E. Walker. Leiden: Brill, 1998.
- Efendî el-İsbahânî, Mîrzâ Abdullah. *Riyâzü'l-'ulemâ' ve ĥiyâzü'l-fuzalâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî. 7 Cilt. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'aşı el-Amme, 1403.
- Erdistânî, Molla Muizzüddîn. *Kâşifü'l-Haĥ*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 811.
- Esterâbâdî, Muhammed Emîn. *Dânişnâme-i Şâhiyye*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10633.
- Eş'ârî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil el-. *İlk Dönem İslam Mezhepleri: Makâlatü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfü'l-Musallîn*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- Eşkeverî, Seyyid Ahmed Hüseynî. *Fihrist-i Nüşahâ-yi Haĥtî-yi Merkez-i İhyâ'i Mîrâs-ı İslâmî*. Kum: Merkez-i İhyâ'i't-Türâsi'l-İslâmî, 1388.
- Fırĥa-i Nâciye*. Kum: Kitabhâne-i Merkez-i İhyâ'i İslâmî, 4485/3.
- Gelenbevi, Ebu'l-Feth İsmail b. Mustafa. *Hâşiye 'alâ Şerĥi'l-Celâl (Mercânî ve Halhâlî Hâşiyeleri ile Birlikte)*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludaĥ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*. thk. Abdurrahim Mübârek. Kum: İntişârâtı Tâsûâ, 1379.
- İşılak, Halil. *Safevîler Dönemi İmâmîyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- İşılak, Halil. "Şia'da Usulî-Ahbarî Ayrışması (Ayrışmanın Tarihlendirmesi ve Fikri Zemin Üzerine Yeni Bir Okuma Önerisi)". *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*. ed. Orhan Karaoĥlu - Nail Elhan. 147-164. Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2022.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-esbâr fî memâliki'l-emşâr*. thk. Kâmil Selmân el-Cubûrî - Mehdî en-Necm. 27 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Salâh el-Buhârî [?], Müflah b. el-Hüseyn b. Râşid İbn Salâh el-Buhârî. *İlzâmü'n-nevâşib*. thk. Abdürrizâ en-Necefi. Kum: Mevlûd Kâ'be, 1420.
- İbn Tâvûs, Radiyyüddîn Alî b. Mûsâ b. Ca'fer. *eĥ-Tarâ'if fî ma'rifeti mezâhibi't-tavâ'if*. thk. Ali Âşûr. Kum: Matbaatü'l-Hayyâm, 1400.
- İbnü'l-Atâiki, Abdurrahman b. Muhammed. "Terceme-i Risâletü'l-Fârîĥa". çev. Dâmegânî Vahîd. *Maârif-i İslâmî* 2 (1345), 89-104.
- Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Belhî el-. "Kitâbü'l-Makâlât". *Kitâbü'l-Makâlât ve me'ahü Uyünü'l-mesâ'il ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyn Hansû, Râciĥ Kürdî, Abdülhamid Kürdî. İstanbul: KURAMER; Amman: Dârü'l-Feth, 2018.
- Kâdîzâde Kerehrûdî, Alaüddîn Abdülhâlik. *Tühfetü's-Şâhiyye*. thk. Şeyh Muhammed Ali Resûlî. Kum: İlmiyye, 1415.
- Kahraman, Hüseyn. "Şia'da Bir Hidâyet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve 'Nüh'un Gemisi' Benzetmesi". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* IV/3 (2004), 175-187.
- Kalaycı, Mehmet. "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX/2 (2016), 9-72.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kalhâtî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Seyyide İsmâil Kâşif. 2 Cilt. Uman: Saltanatu Ummân Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1400.
- Kummî, Abbâs b. Haydar el-. *Dürerü'l-esrâr*. Kitabhâne-i Âyetullah Mar'aşı Necefi, 721.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Deĥerler Eĥitimi Merkezi Yayınları, 2008.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: OTTO, 2. Basım, 2016.
- Makdisî, Ebü Hâmid Muhammed b. Halil b. Yusuf el-. *Risâletün fî'r-Red 'ale'r-Râfiẓa*. thk. Sa'd Abdül-Gaffâr Alî. Kahire: Dârü Edvâi's-Selef, 2007.
- Makdisî, Ebü Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) el-Makdisî el-. *el-Bed' ve't-târîĥ*. thk. Clement Imbault Huart. 6 Cilt. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, t.y.
- Mukaddes Erdebîlî [?], Ahmed b. Muhammed. *Hadîkatü's-Şî'a*. Kum: İntişârât-ı Ensâriyân, Tsh. Sâdik Hasanzâde., 1378.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn eş-Şerîf el-. *el-Füşûlü'l-muĥ târe mine'l-uyûn ve'l-meĥâsin*. Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdik, 1413.
- Nesefî, Ebü Mutî' Meĥûl b. el-Fazl en-. *er-Red 'alâ ehlî'l-bida' ve'l-ehvâ'i'z-zâlle*. thk. Seyit Bahcivan. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.

- Râzî, Ebû Hâtîm Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-. "Kitâbü'z-Zîne". *el-Ğulûv ve'l-fırâku'l-Ğâliyye fi'l-ĥađâretî'l-İslâmiyye*. thk. Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî. Bağdad: Dâru Vâsıt, 1982.
- Ressî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrâhîm er-. "el-İmâme". *Mecmû'u kütüb ve resâ'il*. thk. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422.
- Ressî, Muhammed el-Kâsım b. İbrâhîm er-. "Kitâbu'l-uşûli't-tis'a". *Mecmû'u kütüb ve resâ'il*. thk. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. Yemen: Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî, 1423.
- Sâlim b. Zekvân. *es-Sîre*. çev. Harun Yıldız. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *Milel ve'n-Nihâl: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Tabersî, İmâduddîn Hasan b. Ali. *Esrârü'l-İmâme*. thk. Kısmü'l-Kelâm. Meşhed: Mecmau'l-Buhûsî'l-İslâmiyye, 1422.
- Terkan, Fehrullah. "İblis'in 'Kötülük Problemi'ne Dair Felsefi Argümanları ve Şehristânî'nin 'Bilinmezlik' Teodisesi". *Milel ve Nihal* V/1 (2008), 63-91.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hasen. "Kavâ'idü'l-'aĥâ'id". *Telĥîşü'l-Muĥaşşal*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ', 2. Basım, 1405.
- Tüsterî, Seyyid Şerif Mar'aşî Hüseyinî Nurullah. *Mecâlisü'l-mü'minîn*. thk. Seyid Ahmed, Abdu Menâfi. Tahran: Kitâbfuruş-i İslâmiyye, Tsh., 1354.
- Tüsterî, Seyyid Şerif Mar'aşî Hüseyinî Nurullah. *Meşâ'ibü'n-nevâşib fi'r-redd-i Nevâkizu'r-revâfiż*. thk. Kays Attâr. Kum: İntişârâtı Delîli Mâ, 1426.
- Yoncalık, Yalçın. "Bir Şii Mezhepler Tarihi Kaynağı Olarak Tebsiratu'l-Avâm". *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (2020), 221-244.
- Yörükân, Yusuf Ziya. "Milel ve Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl. haz. Murat Memiş. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Ekler

Fırka-i Nâciye, Merkez-i İhyâ'i Mîraş-ı İslâmî Kütüphanesi, nr. 4485, vr. 76b.

Fırka-i Nâciye, Merkez-i İhyâ'i Mîraş-ı İslâmî Kütüphanesi, nr. 4485, vr. 93a.